

بررسی خیانت زوجین از منظر آیات و روایات

هایده نجفی نصب^۱

چکیده

یکی از دغدغه‌ها و مشکلات خانواده‌ها «خیانت زناشویی» است. بسیاری از زوجین یا درگیر این مسئله‌اند و یا نگرانند که مبدا با این مسئله مواجه شوند. پژوهش حاضر با هدف بررسی خیانت زوجین از منظر قرآن کریم صورت پذیرفت. خیانت برقراری هرگونه ارتباط جنسی با فردی غیر از همسر شرعی و قانونی است. یکی از تعهدات زن و شوهر نسبت به یکدیگر در همه اقوام و ادیان، وفاداری و عدم خیانت در زندگی مشترک است. و همواره خیانت یک امر مذموم و ناپسند به شمار می‌آمده است. خیانت جنسی پدیده‌ای است که روح فرد و حیات خانواده و سلامت و سعادت جامعه را در معرض تباهی قرار می‌دهد. در آموزه‌های دینی به رعایت اخلاق و تربیت جنسی تاکید شده و درباره زمینه‌ها و عوامل این پدیده در متن آیات و روایات توصیه‌هایی وجود دارد تا افراد و جامعه از انحراف جنسی در امان بمانند. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از آیات و روایات در پی یافتن زمینه‌های این رذیله اخلاقی و آگاهی از پیامدهای ناگوار و راهکارهای پیشگیری از این پدیده براساس آیات و روایات است تا با شناخت این مسائل موجبات حفظ حیات فردی و خانوادگی و سلامت جامعه مهیا شود. نتایج حاصله حاکی است که ضعف ایمان و تقوا و عزت نفس، نقصان در حیا و عفت و عدم رعایت موازین شرعی در مواجهه با نامحرم زمینه‌های فردی خیانت جنسی است. زمینه‌های اجتماعی خیانت جنسی شامل اشاعه فحشا در جامعه از طریق رسانه‌ها و نهادهای اجتماعی و عدم نظارت و کنترل اجتماعی می‌باشند. پیامدهای آن نیز در حوزه فردی ابتلا به آثار دنیوی و اخروی زنا و محرومیت از مواهب عفت‌ورزی را می‌توان نام برد و در حوزه خانوادگی فروپاشی خانواده، بی‌هویتی و عدم تربیت صحیح فرزندان از پیامدهای آن به شمار می‌رود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد با توجه به آیات و مستندات کلام وحی، در خصوص شاخص‌های سلامت جنسی که مفصل به عوامل و راهکارهای آن و روش‌های مقابله با انحرافات جنسی پرداخته شده است؛ وجود این مبانی، ضمن تقویت روابط زناشویی و تحکیم خانواده، موجبات پیشگیری از خیانت‌های زناشویی در زندگی مشترک را فراهم می‌آورد. در این باره، روایات شیعی نکته‌ها و رهنمودهای خوبی دارند که به فراخور آن در این مقاله به آن اشاره خواهیم کرد.

کلمات کلیدی:

خیانت زوجین، رذیله اخلاقی، سلامت جامعه، فروپاشی خانواده

مقدمه

خیانت معانی متفاوتی دارد، در قانون، خیانت دلالت بر جرم‌هایی دارد که بر علیه حاکمیت یا ملتی رخ می‌دهد. و به کسی که عمل خیانت از وی سرزده، خائن اتلاق می‌گردد. تعریفی دیگر از خیانت عبارت است از سوء استفاده از اعتماد شخص یا یک گروه و انجام عملی که آن‌ها را از لحاظ مادی یا معنوی متضرر سازد. که منظور ما در این مقاله خیانت همسران به یکدیگر است. خیانت زوجین برقراری هرگونه ارتباط جنسی با فردی غیر از همسر شرعی و قانونی است که مشکل آفرینی‌ها و آسیب‌های خاص خود را در میان اعضای خانواده و افراد وابسته و سایرین به وجود می‌آورد و اغلب زوج‌ها مصونیت چندانی در برابر آسیب و یا اختلال ندارند. به عبارت دیگر همسران در این مورد آگاهی‌های لازم را ندارند و نمی‌دانند، ماهیت این آسیب چیست؟ چگونه تشکیل می‌گردد و عوامل زمینه ساز و آشکارساز آن کدام هستند و چگونه می‌توان از آن پیشگیری و در صورت روی دادن چنین مواردی چه اقدام‌هایی لازم و بهتر است انجام گیرد؟

انگیزه اصلی برای نوشتن این مقاله میزان افزایش خیانت همسران در جامعه کنونی است در حال حاضر نیز همسرانی به خیانت به همسر مبتلا و افرادی نیز از چنین امری با وجود تمام تلاش‌ها و مخفی کارهایی که انجام می‌شود متوجه می‌گردند و مرافعه‌ها، کشمکش‌ها و درگیرهایی پس از کشف صورت می‌گیرد، که پیامد آن مشکل آفرین‌هایی را نیز برای فرزندان به همراه خواهد داشت. در اینجا براساس آیات و روایات قرآنی خواهیم گفت که این عمل بسیار ناپسند و نهی شده است.

بیان مسئله:

در نظام ارزش اسلام به تشکیل خانواده و تحکیم آن توجه جدی شده و در مرحله بالاتر بر ضرورت تعالی خانواده تأکید شده است. دسترسی به رشد و تعالی خانواده از سویی در گرو انجام وظایف هریک از اعضا و از سویی دیگر مبتنی بر توجه به فضایل و کرامات اخلاقی و معنوی در خانواده است. که افراد را در جهت گام نهادن در مسیر الهی و دستیابی به حیات طیبه مهیا می‌سازد. در چنین حالتی روابط خانوادگی بر پایه حقوق، اخلاق و فضایل اسلامی استوار می‌شود. و خانواده به کانون اصلی رشد و تعالی اصلی مبدل می‌گردد.

یکی از وظایف و تعهدات زن و شوهر نسبت به یکدیگر وفاداری و عدم خیانت در زندگی مشترک است. در آیات و روایات بر این نکته تأکید بسیاری شده است.

اما اگر یکی از طرفین این تعهد را زیر پا گذاشت و نسبت به دیگری در روابط زناشویی خیانت کرد، طرف مقابل چه عکس‌العملی از نظر شرع و قانون می‌تواند داشته باشد؟

مثلاً اگر زوجه خیانت کرد آیا می‌توان او را از مهریه یا نفقه یا حق قسم و ... محروم کرد؟

آیا به خاطر زنای زوجه، رابطه زناشویی با او بر مرد حرام نمی‌شود؟

و به طور کلی این عمل دارای چه پیامدهایی ممکن است باشد.

همچنین اگر زوج خیانت کرد، زن چه عکس‌العمل قانونی می‌تواند داشته باشد. آیا زن می‌تواند از تمکین خودداری کند؟

آیا همچنان اطاعت از شوهر بر او واجب است؟

آیا می‌تواند به سبب این کار دادخواست طلاق ارائه دهد؟ و مسائل بسیاری که در این زمینه وجود دارد و در این مقاله مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

پیشینه تحقیق

یکی از دغدغه‌ها و مشکلات خانواده‌ها «خیانت زناشویی» است. بسیاری از زوجین یا درگیر این مسئله‌اند و یا نگرانند که مبدا با این مسئله مواجه شوند. در این باره، روایات شیعی نکته‌ها و رهنمودهای خوبی دارند. پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمودند: «لِكُلِّ عَضْوٍ مِنْ اِثْنِ اَدَمَ حَظٌّ مِنَ الزَّناِ الْعَيْنُ زِنَاهُ النَّظَرُ وَ اللِّسَانُ زِنَاهُ الْكَلَامُ وَ الْاُذُنَانِ زِنَاهُ السَّمْعُ وَ الْيَدَانِ زِنَاهُمَا الْبَطْشُ وَ الرَّجُلَانِ زِنَاهُمَا الْمَشْيُ؛ در هر عضوی از فرزند آدم، بهره‌ای از زناست.»^۱

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ؛ به مؤمنان بگو که چشم‌های خود را (از نگاه حرام) بپوشانید و عورت خود را از حرام حفظ کنید! در شأن نزول آیه مزبور نقل شده است: روزی در مدینه، مرد جوانی از انصار، زن زیبایی را دید که مانند رسم جاهلیت، روسری خود را روی گوش گذاشته و بر پشت افکنده بود و خرامان راه می‌رفت. مرد جوان که نگاهش سخت معطوف به او گشته بود، به دنبال وی وارد یکی از کوچه‌های مدینه شد. ناگاه استخوان یا شیء تیزی که داخل دیوار بود، صورت او را درید. وقتی آن زن دور شد، جوان متوجه شد که خون از چهره‌اش فرو می‌ریزد. با خود گفت: «سوگند به خدا! نزد رسول خدا (ص) می‌روم و او را از این ماجرا آگاه می‌سازم.» وقتی جوان به حضور پیامبر (ص) رسید، حضرت از علت جراحات صورت او پرسید. جوان ماجرا را بیان کرد. در این هنگام، جبرئیل آمد و این آیه شریفه نازل شد.^۲

براساس تصریح امام رضا (علیه السلام)، خیانت از گناهان کبیره است، به علاوه آیات و روایت‌های دیگری کبیره بودن خیانت را تأیید می‌کنند که از جمله‌ی آنها می‌توان به آیه‌ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَحِبُّ الْخَائِنِينَ» (انفال/۵۸) اشاره کرد. منظور از آیه‌ی یاد شده آن است که خداوند به هیچ وجه خائنان را دوست ندارد، نه اینکه نسبت به آنها کراهت دارد تا با تمایل هم سازگار باشد، لذا «لایحب» حرمت را می‌رساند نه کراهت را.^۳ از سویی در کلام فقها نیز از حرمت خیانت سخن به میان آمده و به دلیل آیات و روایت‌ها از آن به عنوان «حرمت شدید»^۴ یا «محرم شدید»^۵ تعبیر شده است.

۱ - جامع الأخبار، ص ۱۴۵

۲ - المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۵، ص ۱۱۶

۳ - مکارم شیرازی، ۱۴۲۵ ق، ج ۳: ۵۳

۴ - شیرازی، فقه العولمه: ۱۷۳

۵ - شیرازی، بی تا، الفقه و النظافه: ۱۸۸

همانگونه که ایمان خاستگاه بسیاری از ارزش‌ها و از جمله امانت داری است، ضعف ایمان و عقیده یا فقدان آن از عوامل بروز خیانت است. از این رو پیامبر(ص) فرمود: نشانه منافق سه چیز است؛ آنگاه که سخن می‌گوید دروغ می‌گوید و آن گاه که وعده‌ای می‌دهد خلف وعده می‌کند و آنگاه که امین شمرده می‌شود، خیانت می‌کند!

با توجه به تعالیم قرآن، خیانت به هر شکل و نوعی، هر چند که آسیب زدن به دیگران تلقی می‌شود ولی در واقع بیشترین آسیب را خود شخص خائن می‌بیند آیه ۱۰ سوره تحریم می‌فرماید: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَاتَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ». ترجمه: خدا برای کافران، زن نوح و زن لوط (علیهما السلام) امثال آورده که تحت (فرمان) دو بنده صالح ما بودند و به آنها (نفاق) خیانت کردند و آن دو شخص (با وجود مقام نبوت) نتوانستند آنها را از (قهر) خداوند برهانند و به آنها حکم شد که با برزخیان در آتش درآید.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «أَرَبْعٌ لَا تَدْخُلُ بَيْتًا وَاحِدَةً مِنْهُنَّ إِلَّا خَرِبَ وَ لَمْ يَعْمُرْ بِالْبِرَّةِ الْخِيَانَةُ وَ السَّرِقَةُ وَ شُرْبُ الْخَمْرِ وَ الزُّنَا» چهار چیز است که یکی از آنها به خانه ای درنیاید ، مگر این که آن خانه ویران شود و روی برکت را نبیند: خیانت، دزدی، شراب خواری و زنا.^۱ پژوهش‌های بسیاری جنبه‌های شخصیتی خیانت را بررسی کرده‌اند. پژوهش‌های اولیه چنین گزارش دادند که تا سن ۴۰ سالگی، ۵۰ درصد از همه مردان متاهل و بیش از ۲۵ درصد از همه زنان متاهل در رفتارهای جنسی خارج از ازدواج شرکت داشته‌اند. بعد از سه دهه، همچنان تقریباً ۵۰ درصد از مردان در روابط عاطفی یا جنسی بیرون از ازدواج شرکت داشته‌اند، در حالی که ۴۰ درصد از زنان در چنین روابطی بوده‌اند.

۱ - بحار، ج ۷۲، ص ۲۰۴

۲ - الأمالی للصدوق : ۶۵۲/۴۸۲

بود. اگر این عنصر مختل شود، مطمئناً ادامه زندگی مقدور نبوده و یا با کیفیت سابق ادامه نخواهد داشت .

مشکلات روحی و روانی

طبیعتاً شکسته شدن اعتماد و شکست عشقی، فشار روحی و روانی بالایی را بر شخص مقابل تحمیل خواهد نمود. به طوری که حالات غم و اندوه، خشم، [اضطراب](#) و [افسردگی](#) از جمله آثار روانی است که طرفین را با خود درگیر خواهد کرد .

آثار اخروی

مواردی که تا اینجا برای پیامدهای خیانت شمرده شد، تنها بخشی از عقوبت های دنیوی آن بود. اما گناهان فقط بعد دنیوی فرد را تحت تاثیر قرار نمی دهد و بلکه حیات اخروی او شدیداً تحت تاثیر واقع خواهد شد.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند « المکر و الخدیعة و الخیانة فی النار »^۱ حيله گری و فریب و خیانت در دوزخند.

همچنین حضرت فرمودند: « اَشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى امْرَأَةٍ ذَاتِ بَعْلٍ مَلَأَتْ عَيْنَهَا مِنْ غَيْرِ زَوْجِهَا أَوْ غَيْرِ ذِي مَحْرَمٍ مِنْهَا فَإِنَّهَا إِنْ فَعَلَتْ ذَلِكَ أَحْبَطَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كُلَّ عَمَلٍ عَمِلَتْهُ فَإِنْ أَوْطَأَتْ فِرَاشَهُ غَيْرَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُحْرِقَهَا بِالنَّارِ بَعْدَ أَنْ يُعَذِّبَهَا فِي قَبْرِهَا »^۲ زن شوهر داری که از مرد بیگانه ای غیر همسر و محرم هایش، چشمشش را پر کرده باشد، مورد خشم شدید خدای عزوجل است. زیرا که اگر چنین باشد خداوند همه اعمال او را باطل گرداند و اگر به شوهر خود خیانت ورزد، بر خداست که او را بعد از عذاب دادن در قبر، به آتش دوزخ بسوزاند .

^۱ - اصول کافی، ج ۴، ص ۳۷.

^۲ - وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۲۳۲.

نتیجه گیری

خیانت زناشویی، از جدی‌ترین تهدیدات علیه سلامت روانی، اخلاقی و ساختاری خانواده محسوب می‌شود و در فرهنگ اسلامی، به شدت مورد نکوهش قرار گرفته است. بررسی آیات قرآن و روایات اهل بیت (ع) نشان می‌دهد که اسلام، علاوه بر نهی صریح از خیانت، ریشه‌ها، پیامدها و راهکارهای پیشگیری از آن را نیز به تفصیل بیان کرده است.

براساس آیات و روایات می‌توان دریافت خیانت باعث نفرت خداوند از فرد می‌شود و او را از رحمت الهی دور می‌کند، اعتماد و آرامش را در زندگی مشترک از بین می‌برد و باعث ایجاد تنش و ناراحتی می‌شود، ظلمی آشکار در حق همسر است که باعث رنجش و آسیب روحی او می‌شود، خیانت می‌تواند منجر به ایجاد کینه و دشمنی بین زوجین و اعضای خانواده شود، در برخی موارد، خیانت می‌تواند به فروپاشی کامل خانواده و جدایی زوجین منجر شود و فرزندان خانواده‌ای که در آن خیانت وجود دارد، ممکن است از نظر روحی آسیب ببینند و دچار مشکلات رفتاری شوند.

با توجه به آموزه‌های دینی، مهم‌ترین راهکارهای مقابله با این پدیده، تقویت ایمان، رعایت حدود شرعی، گفت‌وگوی صادقانه در خانواده، حمایت عاطفی متقابل و پایبندی به تعهدات زناشویی است. دین اسلام با ارائه این الگوهای اخلاقی و عملی، بهترین زمینه را برای مقابله با خیانت و ارتقاء سلامت خانواده فراهم ساخته است.

در نهایت، ترویج معارف قرآنی و حدیثی در حوزه اخلاق زناشویی و آموزش مستمر زوجین، می‌تواند راه‌حل مؤثری برای کاهش آسیب‌های ناشی از خیانت و تقویت بنیان خانواده در جامعه اسلامی باشد.

منابع :

قرآن کریم

الإختصاص، محمد بن محمد مفید، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری و محمود محرمی زرنندی، قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، اول، ۱۴۱۳ق.

الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، محمد بن محمد مفید، تحقیق و تصحیح: مؤسسة آل البيت (ع)، قم: کنگره شیخ مفید، اول، ۱۴۱۳ق.

أعلام الدین فی صفات المؤمنین، حسن بن محمد دیلمی، تحقیق و تصحیح: مؤسسة آل البيت (ع)، قم: اول، ۱۴۰۸ق.

الأمالی (للطوسی)، محمد بن الحسن طوسی، قم: دارالثقافة، اول، ۱۴۱۴ق.

الإمامة و التبصرة من الحيرة، علی بن حسین بن بابویه، تحقیق و تصحیح: مدرسه امام مهدی (عج)، قم: مدرسه الإمام المهدی (عج)، ۱۴۰۴ق.

الدعوات، قطب الدین سعید بن هبة الله راوندی، قم: مدرسه امام مهدی (عج)، ۱۴۰۷ق.

الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا (ع)، منسوب به علی بن موسی الرضا (ع)، مشهد: مؤسسة آل البيت (ع)، ۱۴۰۶ق.

الكافی، محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چهارم، ۱۴۰۷ق.

بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، محمد باقر بن محمد تقی المجلسی، بیروت: دار إحياء التراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ق.

تحف العقول، حسن بن علی بن شعبه حرانی، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسين، دوم، ۱۴۰۴ق.

تنبيه الخواطر و نزهة النواظر المعروف بمجموعة ورام، ورام بن ابی فراس، قم: مكتبة فقيه، اول، ۱۴۱۰ق.

تهذيب الأحكام (تحقیق خراسان)، محمد بن حسن طوسی، تحقیق و تصحیح: حسن الموسوی خراسان، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چهارم، ۱۴۰۷ق.

الخصال، محمد بن علی بن بابویه، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، اول، ۱۳۶۲.
دعائم الإسلام، نعمان بن محمد مغربی بن حیون، تحقیق و تصحیح: آصف فیضی، قم: مؤسسه
آل البيت (ع)، دوم، ۱۳۸۵.

خوانساری، جمال الدین محمد؛ شرح غررالحکم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶، ج ۴.
راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ المفردات فی غریب القرآن، دمشق بیروت، دارالعلم الدار الشامیه،
۱۴۱۲، چاپ اول.

طبّ الرضا (ع)، نصیرالدین امیرصادقی، تهران: معراجی، ششم، ۱۳۸۱ ش.
طب سنتی خسروی: درمان بیماری‌های مختلف با گیاهان دارویی و مواد طبیعی، سیدمهدی
خسروی، همدان: برکت کوثر، اول، ۱۳۸۸.

طباطبایی، محمد حسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین،
۱۴۱۷ ق، چاپ پنجم، ج ۱۹.

طریحی، فخرالدین؛ مجمع البحرین، تهران، کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵، چاپ سوم، ج ۶.
عده الداعی و نجاح الساعی، احمد بن محمد بن فهد حلی، تحقیق و تصحیح: احمد موحدی قمی، قم:
دارالکتب الإسلامی، اول، ۱۴۰۷ ق.

علل الشرائع، محمد بن علی بن بابویه، قم: کتابفروشی داوری، اول، ۱۳۸۵.
عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیّه، محمد بن زین الدین بن ابی جمهور، تحقیق و تصحیح:
مجتبی عراقی، قم: دارسیدالشهداء، اول، ۱۴۰۵ ق.

عیون أخبار الرضا (ع)، محمد بن علی بن بابویه، تحقیق و تصحیح: مهدی لاجوردی، تهران: جهان، اول،
۱۳۷۸.

قرائتی، محسن؛ تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۳، چاپ یازدهم، ج ۴.
مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش، چاپ اول، ج ۲۰.
قرشی، علی اکبر؛ قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱، چاپ ششم، ج ۲.

کلینی، محمد بن یعقوب؛ فروع کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۲، ج ۵.
مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار، بیروت، موسسه الوفا، ۱۹۶۵ م، ج ۷۴.
مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، حسین بن محمد تقی نوری، تحقیق و تصحیح: مؤسسه
آل البيت (ع)، قم: مؤسسه آل البيت (ع)، اول، ۱۴۰۸ ق.

مشکور، محمد جواد؛ فرهنگ معارف اسلامی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۷، چاپ ششم، ج ۲.

مكارم الأخلاق، حسن بن فضل طبرسی، قم: شریف رضی، چهارم، ۱۴۱۲ق.

من لایحضره الفقیه، محمد بن علی بن بابویه، تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دوم، ۱۴۱۳ق.

منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعه)، آقاسین بروجردی، ترجمه: عده‌ای از فضلا، تهران: فرهنگ سبز، اول، ۱۳۸۶.

مواعظ امامان (ع) (ترجمه جلد ۷۵ بحار الأنوار)، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، ترجمه: موسی خسروی، تهران، اسلامیه، اول، ۱۳۶۴.

مهیاری، رضا؛ فرهنگ ابجدی عربی - فارسی، ج ۱.

المیزان فی تفسیر القرآن، سید محمد حسین طباطبائی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، پنجم، ۱۴۱۷ق.

نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، حسین بن محمد بن حسن بن نصر حلوانی، تحقیق و تصحیح: مدرسه الإمام المهدي (عج)، قم: مدرسه الإمام المهدي (عج)، اول، ۱۴۰۸ق.

النوادر، فضل الله بن علی راوندی کاشانی، تحقیق و تصحیح: احمد صادقی اردستانی، قم: دارالکتاب، [بی تا].

نهج البلاغه (للصالحی صالح)، محمد بن حسین شریف الرضی، تحقیق و تصحیح: فیض الإسلام، قم: هجرت، اول، ۱۴۱۴ق.

نوری، حسین؛ مستدرک الوسائل، قم، احیاء التراث، ۱۳۹۸، ج ۲.

نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول (ص))، ابوالقاسم پاینده، تهران: دنیای دانش، چهارم، ۱۳۸۲.

وسائل الشیعه، شیخ محمد بن حسن حر عاملی، تحقیق و تصحیح: مؤسسه آل البيت (ع)، قم: مؤسسه آل البيت (ع)، اول، ۱۴۰۹ق.